

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНА ОСВІТА – КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНА НАЦІЯ (ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ КОНКУРЕНЦІЇ Й ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ОСВІТИ)

Александрова О.С. (м. Запоріжжя)

Анотація

У статті аналізуються процеси конкуренції й партнерства у сфері освіти як основи підвищення конкурентоспроможності України в умовах глобалізації й розвитку інформаційної цивілізації.

Ключові слова

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ, КОНКУРЕНЦІЯ, ОСВІТА, ПАРТНЕРСТВО, КООПЕРАЦІЯ, МОДЕЛІ ФІНАНСУВАННЯ

Вступ

Особливості сучасного стану розвитку науки і освіти, на тлі існуючих суспільно-економічних проблем, загострюють існуючі відносини в цих сферах і вимагають до себе пильної уваги дослідників.

Світове співтовариство увійшло в третє тисячоліття, яке має свої особливості і потребує кардинальних змін у всіх сферах людської діяльності. Зараз відбувається створення глобального світового порядку, в умовах якого інформація й освіта стають домінуючими сферами суспільного буття і продукують новий тип соціальних відносин. Україна, з одного боку як претендент на входження до світової спільноти розвинутих країн, а з іншого – як невід’ємна складова світової спільноти, також поступово зазнає відповідних змін в період генезису від індустріальної до інформаційної цивілізації.

В цих умовах перед вітчизняною освітою постає багато проблем, одною з яких є проблема забезпечення її відповідними засобами для модернізації, щоб ліквідувати невідповідність стану сучасної освіти і науки вимогам інформаційної цивілізації. В умовах глобальної світової конкуренції проблему виживання сучасної освіти і науки неможливо замовчувати, бо це може загрожувати кризою “людського духу” як чинника конкурентоспроможності нації [11] взагалі, й падінню освітнього потенціалу особистості і нації, зокрема. Неможливо також не вказати, що перед освітою (як “образом світу”) і наукою в недалекому інформаційному майбутньому постануть нові проблеми, що будуть пов’язані з суспільним розвитком в цілому, з переходом, як вважає більшість учених, від глобальної конкуренції до глобального партнерства. У зв’язку з цим хотілось би навести позицію французького філософа Ф. Бенетона, який вважає, що інформаційно-комунікативні технології зумовлюють радикальні зміни в суспільстві – розповсюдженню анархії у світовому масштабі сприяють потенційні об’єднання “всіх зі всіма” в єдиному економічному, культурному та освітньому просторі, прирівнювання всіх через інтеркомунікацію, аж до усунення будь-якого роду центральних властей та урядів, а також розпилення державної

могутності [8]. Усі ці обставини *актуалізують питання* конкурентоспроможності української нації в умовах нового світового порядку. Одним із головних факторів підвищення конкурентоспроможності української нації безсумнівно є освіта, формування освітнього потенціалу нації.

Мета статті – проаналізувати взаємодію, взаємозалежність, взаємовплив і суперечність конкурентних і кооперативних процесів у сфері освіти як основи підвищення конкурентоспроможності України в умовах швидко змінюваного світового порядку.

Обговорення проблеми

Зважаючи на проблему модернізації вищої освіти багато науковців досліджували і зараз працюють над цією проблемою, а саме В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко, В.І. Шевченко, В.С. Пазенок, О.С. Анісімов, В.П. Бех, В.С. Лутай, В.Ф. Паламарчук, В.Г. Скотний, О.В. Чалий, С.Ф. Клепко, М.Д. Култаєва, І.М. Предборська, А.М. Лой та інші.

У цілому зазначимо, що аналіз будь-яких процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві, і стосовно нашої проблеми – в сфері освіти, в тому числі і процесів конкуренції й партнерства в ній, грішить неточністю і фрагментарністю. Бо “на практиці ми сьогодні спостерігаємо методологічний лаг, тобто певне відставання засобів пізнання від розвитку соціального світу. Соціальний світ виривається з темряви небуття у структурі людської особистості спонтанно, образно кажучи, робить це за лічені хвилини, а методологічне мислення дослідників потім роками його наздоганяє” [3, 12]. За звичай, як указує В.П. Бех, методологічний лаг вимірюється 10-15 роками.

Відставання у галузі методологічного знання у період переходу до інформаційної цивілізації породжує низку проблем, які визначив В.П. Бех [3, 12]: По-перше, основою майбутнього виробництва стає асоційований розум людини, тобто несвоєчасність його переструктуризації та активізації веде до хронічного відставання від високотехнологічних суспільств. По-друге, нове знання сьогодні виробляється у таких наукових сферах, як генна інженерія, нанотехнології, штучний інтелект тощо, що вимагає значного інтелектуального напруження. По-третє, оскільки сучасна система освіти переходить від фактологічної до методологічної парадигми, то це відставання може розтягнутися на довгі роки. По-четверте, майбутній етап розвитку, що має чітко виражену інформаційну спрямованість, потребує інтелектуально розвинених людей у масовому вимірі, оскільки вони мають створювати й підтримувати життєдіяльність різних функціональних систем [3, 12].

Отже, об'єктивні обставини суспільного розвитку в ідеалі потребують виховання інтелектуально розвинутої й здатної орієнтуватись в інформаційних потоках конкурентоспроможної особистості в масовому вимірі. Обставини української освітньої дійсності щодо можливостей продукування вказаного типу особистостей наступні.

Перехід до інформаційної цивілізації, глобалізаційні процеси загострюють конкуренцію, в тому числі і в сфері освіти, особливо вищої. Нині досить складно дати весь комплекс знань, умінь, навичок, які можуть забезпечити ефективну діяльність випускника вищих навчальних закладів протягом всього життя. Проблемою у сфері вищої освіти є навчання студента самостійно мислити й добувати потрібні знання на базі вже існуючих знань, умінь і навичок. Формування активної, ініціативної і самостійної особистості – нагальна потреба сьогодення, а це потребує зміни навчальних планів, стандартів, програм.

Помітним явищем на фоні поширення складної техніки і новітніх технологій стала функціональна безграмотність особистості, погіршується загальний рівень освіти в цілому. Це, з одного боку, пов'язано з тим, що ми маємо конкуренцію за студентів, яка негативним чином впливає на якість освіти – беруть всіх, в кого є гроші. Низький рівень оплати фахівців спричиняє їх відтік в інші сфери економічної діяльності. З іншого боку, доступ до якісної освіти потребує значних коштів і стає все важчим.

В цих умовах головним завданням є спільне та скоопероване здобуття знань обома сторонами навчального процесу. Як зауважує В.Ю. Ковальчук, вперше в історії людства склалась ситуація, коли учень-старшокласник і студент у плані поінформованості й доступу до інформації можуть мати більше можливостей, ніж викладач. Зрозуміло, що процес трансформації інформації у стійку систему знань потребує допомоги з боку викладача, який має такий досвід. Але, навчаючи у цій ситуації учня, він змушений чомусь навчатись і сам. Отже, тут має місце ситуація скооперованого “переведення” матеріального (інформація) у духовно-інтелектуальне (у знання і розуміння) [7, 117-118].

Конкурентні й кооперативні процеси у сфері освіти актуалізують проблему формування інформаційного тезауруса особистості – запису інформації, який, поступово поповнюючись, стає підґрунтям, інформаційною основою для будь-якої діяльності людини. Формування й розвиток тезауруса відбувається як у філогенезі (загальноінформаційне надбання), так і в онтогенезі (формування тезауруса окремої людини).

Інформаційний тезаурус – утворення надто складне, а формування його – процес непростий, тому що в ньому бере участь низка соціальних структур, які мають як формальний, так і неформальний характер. Ці структури у залежності від їх функціональних особливостей можуть бути подані у вигляді послідовно змінюючих один одного етапів та факторів (перший – це ті, які “відпрацювали”, другий – це ті, які тільки починають “працювати”) [5, 209].

Формування індивідуального інформаційного тезауруса розпочинається в сім'ї, де відбувається передача первинної соціальної інформації. Найважливішою умовою в цей період формування індивідуального інформаційного тезауруса є етична інформація, яка стосується правил поведінки, взаємовідносин із людьми та засобів і

методів людської взаємодії. Надалі, формування індивідуального інформаційного тезауруса продовжується за допомогою виховних та освітніх закладів, де домінуючою є загальноосвітня та наукова інформація, однак етична інформація стає підґрунтям поведінки людини. Головним завданням при цьому стає формування світогляду людини, а також реальної обґрунтованої картини світу, яка складається на основі відібраної систематизованої інформації. Світогляд молодшої людини формується в реальних обставинах суспільного розвитку взагалі, а також у тих умовах, в яких він отримує освіту, зокрема. Після закінчення освітнього закладу формування індивідуального інформаційного тезауруса відбувається за допомогою професійної діяльності, де головною стає інформація, що допомагає виконанню певних соціальних ролей. Окрім формальних факторів формування індивідуального інформаційного тезауруса, великого впливу набувають неформальні фактори (вплив статусних і професійних груп, груп однодумців тощо).

Формування інформаційного тезауруса - процес довготривалий, але не безконечний. Становлення індивідуального інформаційного тезауруса відбувається протягом всього життя людини, але слід враховувати, що після смерті індивіда його тезаурус не зникає безслідно, що включає: по-перше, - його елементи неминуче залишаються в інших тезаурусах, як результати, як залишки інфоваємодії; по-друге, тезауруси як індивідуальні утворення діалектично взаємодіють із інформаційним фондом, яким володіє суспільство в цілому [5, 210].

Відносно освіти як пріоритетної сфери суспільного розвитку взагалі, і як основи формування інформаційного тезауруса конкурентоспроможної особистості, зокрема, зазначимо наступне.

Для забезпечення стабільної соціально-економічної трансформації суспільства, що практично переходить від індустріальної до інформаційної фази, необхідно мати 35-40 % осіб із вищою освітою у співвідношенні до загальної чисельності працездатного населення. Без цього будь-якого змагання, конкуренції у цивілізованому розвитку з іншими державами елементарно не виграти. В Україні нині налічується 13 % громадян із вищою освітою [4, 10-11].

Вища освіта в Україні – дієва система соціального захисту, збереження стабільності суспільства. Заклади вищої освіти, приймаючи молодих громадян на навчання, створюють вкрай необхідні робочі місця, яких бракує на виробництві. Тисячі молодих людей, які могли б потенційно утворити маргінальні прошарки суспільства - вчаться і перебувають під контролем суспільства і держави [4, 11].

По-новому повстає проблема конкурентоспроможності українських студентів, викладачів, спеціалістів, фахівців. Це питання надто гостро постало із започаткуванням Болонського процесу (у 1999 р. конференція країн ЄС офіційно розпочала процес об'єднання в єдиний освітній

простір понад 4 тисяч європейський вищих навчальних закладів, в яких вчать понад 12 мільйонів студентів).

Прагнення країн Європи до створення єдиної системи вищої освіти й науки можна зрозуміти, бо це дає можливість підвищити конкурентоспроможність кожної країни-члена ЄС на ринку освітніх послуг і високих технологій. Розвиток наукових досліджень, особливо в галузях медичних і біологічних досліджень, фізики, ядерної енергетики, освоєння космічного простору потребує грошових вкладень, які не здатна зробити одна країна, навіть найбільш розвинута європейська держава. Однак, при спільному об'єднанні зусиль і співробітництві, такі інвестиції стають доступними. Таким чином, європейські держави в контексті Болонського процесу стають гідним конкурентом США, не тільки у сфері освіти і науки, але й в економічному розвитку в цілому.

За прогнозами ЮНЕСКО, досягти високого рівня національного добробуту зможуть країни, серед працездатного населення яких налічуватиметься 40-60 % фахівців із вищою освітою. А США та Японія планують мати майже 90 % таких фахівців серед загальної чисельності працюючих. На думку експертів це сприятиме підвищенню економічного ефекту виробництва в 4-11 разів [1].

В Україні фахівців із вищою освітою з загальної чисельності працюючих 8 % [2, 24]. У двадцяти розвинених країнах, де працює 95 % учених світу, прибуток на душу населення щорічно збільшується на 200 дол., а у країнах, де науковців бракує, лише на 10 дол. [2, 24].

У світі спостерігається тенденція подальшого розширення торгівлі концентрованими знаннями. Серед цих тенденцій спостерігається перенесення до слаборозвинених країн виробництва з високим рівнем матеріальних та енергетичних затрат, а також екологічних ризиків [2, 24]. В той же час спостерігається "відтік умів" за кордон й імпорт розвиненими країнами інтелектуального капіталу.

Рівень розвитку інтелектуального капіталу нації характеризується наявним інтелектуальним потенціалом і складається з: системи освіти; рівня комп'ютеризації; системи комунікації; системи науки (наукові заклади); бази даних (традиційні та електронні бібліотеки); інтелектуальної власності [10]. Перелічені компоненти тісно пов'язані. Але, як справедливо зауважує В.М. Бебик, саме реформація закладів вищої освіти, створення сприятливих умов для функціонування закладів вищої освіти всіх рівнів та форм власності є запорукою розвитку національного інтелектуального потенціалу [2, 25]. Розвиток національного інтелектуального потенціалу буде сприяти підвищенню конкурентоспроможності української освіти і науки завдяки скооперованим діям вчених і фахівців задля запобігання негативним наслідкам сучасної глобалізації й інформаційної цивілізації.

Одна з головних проблем сучасної освіти в Україні, що впливає на її конкурентоспроможність, пов'язана з неадекватністю її рівня якості та змісту стратегічної спрямованості розвитку світової цивілізації. Слід

зазначити, що форма, зміст і можливості вітчизняної освітньої системи суттєво відстають від світових реалій. Глибинна причина такого відставання сфери освіти – тривала економічна криза, згорання фундаментальних досліджень, наукомістких галузей та виробництва в Україні, руйнація наукових шкіл. Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності сучасної української освіти є посилення співробітництва наукових шкіл, вищих навчальних закладів та академічних установ як у справі проведення наукових досліджень, так і у вихованні молодих науковців. Основною причиною, що стримує прогресивний розвиток освіти та професійної підготовки в Україні, є низький попит на висококваліфіковану працю в умовах надлишкової кон'юнктури ринку праці, нестабільності економічного розвитку, відсутності чітких економічних пріоритетів. “Освіта розширює можливості людини в галузі набуття знань і професійних навичок, формує людський капітал, поліпшує якість життя і служить джерелом економічного зростання та соціального прогресу. Однією з основних складових індексу людського розвитку ПРООН є індекс досягнутого рівня освіти, що характеризує грамотність дорослого населення і сукупну частину учнів початкових, середніх і вищих навчальних закладів. Протягом усього періоду моніторингу рівня людського розвитку Україна залишається в групі розвинутих країн” [6, 9]. З огляду на сучасний стан якості робочої сили, у найближчій перспективі Україні загрожуватиме структурне й технологічне безробіття, подолати яке можливо лише за умови реформування системи професійно-технічної та вищої освіти.

Наукомісткість ВВП вважається нині однією з найважливіших характеристик інноваційності країни. При цьому світовий досвід свідчить про те, що тільки за умови перевищення 0,9-відсоткового рівня ВВП можна розраховувати на помітний вплив вітчизняної науки на розвиток економіки. Тому недофінансування науки невігідне ні в економічному, ні в соціальному плані.

У 2000 р. в Лісабоні було проголошено, що у 2010 р. Європа стане найбільш конкурентоспроможним суспільством у світі – “суспільством знань”. Найпершим завданням для виконання цієї мети країни ЄС поставили збільшення до 2019 р. частки витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи до 3 % ВВП. Загальний обсяг коштів, спрямованих на фінансування наукових та науково-технічних робіт, становив в Україні 1,3 % ВВП країни [6, 15]. Фактором посилення партнерства серед освітніх закладів задля підвищення конкурентоспроможності української системи освіти взагалі, може бути певна модель її фінансування.

Протягом останніх двадцяти років сформувалися три моделі фінансування вищої освіти, що принципово відрізняються [9, 59].

1. *Орієнтація на створення вільного ринку у сфері вищої освіти.* (Теорія ґрунтується на базі неолібералізму і працях М. Фрідмена, Ф.

Чаба, Т. Мое, Ф. Фон Хайека). Неоліберальна політика обстоює скорочення витрат на вищу освіту з боку держави й передачу вищої школи під владу ринкових сил, перенесення центру тяжіння з державного на фінансування за частками з боку держави, регіонів, общин, підприємств, приватних благодійних організацій і самих споживачів освітніх послуг.

Навчальні заклади повинні самі нести відповідальність за свої дії на ринку в умовах конкурентної боротьби і за продаж освітніх послуг споживачам із максимальним прибутком. Ця модель відкрита для приватизації системи освіти. Основний принцип – забезпечення можливості вибору споживачами державного чи недержавного закладу вищої освіти без будь-яких обмежень з боку держави.

2. *Модель формування суспільного ринку у сфері вищої освіти.* Теоретичною основою цієї моделі є концепція так званого гуманного капіталізму, чи активної держави (на базі робіт Й. Шумпетера, Дж. Гідденса, У. Ромбаха і Х. Майєра. Ця модель характеризується рівновагою між активною допомогою держави й особистою відповідальністю індивіда в його навчанні та побудові кар'єри. Будучи спрямованою на часткове використання ринкових відносин у сфері вищої освіти, вона припускає поступове скорочення державного фінансування з одночасним збільшенням частки приватного фінансування, насамперед за рахунок самих споживачів. Відповідна політика передбачає створення рівних можливостей для всіх на вході в систему вищої освіти, але не на виході.

3. *Антиринкова модель, орієнтована на блокування ринкових відносин і вільної конкуренції у сфері вищої освіти.* Ця модель використовується більшістю країн Західної Європи. Позиція її прихильників полягає в тому, що для подальшого розвитку “суспільства добробуту” держава повинна взяти на себе всю відповідальність за фінансування вищої освіти, хай навіть ціною введення нових податків. Ідея антиринкової моделі полягає в тому, щоб у системі освіти відбулося становлення індивідів як усебічно розвинених громадян. Це має бути спільною скооперованою турботою всього суспільства і бути вільним від домінуючого впливу ринку. Освітня політика полягає не лише в наданні рівних можливостей для всіх на вході, а й у стимулюванні забезпечення рівних результатів на виході. Скооперована модель у фінансуванні системи освіти робить її конкурентоспроможною, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність країни, або системи країн в умовах глобалізації.

Однак в українській і російській системах освіти ми спостерігаємо інші тенденції. Стосовно розвитку російської освітньої системи Ігор Майбуров зазначає наступне: “...російська вища школа йде неоліберальним шляхом розвитку, закономірним підсумком якого стане неминуча трансформація закладів вищої освіти в підприємства освітнього бізнесу, в яких отримання знань буде обмінюватись виключно на гроші. Така логіка руху веде до тотальної комерціалізації сфери вищої

освіти, до відсічення від неї незаможних прошарків населення, відтворення стратифікації суспільства і подальшої його поляризації” [9, 66]. Схожі тенденції спостерігаються і в українській освітній сфері.

Висновки

В умовах глобалізації, розвитку інформаційної цивілізації, формування освітнього потенціалу української нації як фактору підвищення її конкурентоспроможності є актуальною потребою сьогодення.

Основою підвищення конкурентоспроможності України в умовах швидко змінюваного світового порядку є оптимальна взаємодія конкуренції й партнерства у сфері освіти. Взаємодія конкуренції й партнерства в країнах-членах ЄС і в Україні в системі освіти має свою специфіку. Країни ЄС у своєму розвитку досягли такого ступеня, коли відбувається партнерство всередині освітніх систем, задля забезпечення високої конкурентоспроможності країн на світовому ринку в цілому. Реалії ринкового розвитку українського суспільства викликають до життя найбільш жорсткі форми внутрішньосистемної конкуренції (усередині національної системи освіти, між вузами, всередині одного вузу за головний ресурс – студентів, отже - заробітну платню, матеріальні фонди та ін.). Така внутрішньосистемна конкуренція у сфері освіти і науки за умов їх недофінансування робить українську націю не спроможною витримувати міжсистемну конкуренцію на світовому ринку в цілому.

Фактором посилення партнерства серед освітніх закладів задля підвищення конкурентоспроможності української системи освіти, може бути перехід від неоліберальної до антиринкової, скооперованої моделі її фінансування.

Перспектива подальшого наукового дослідження проблеми – для урахування світового досвіду в реформуванні національної освітньої системи саме як фактору підвищення конкурентоспроможності української нації слід провести більш глибокий аналіз теорії й практики світових моделей фінансування систем освіти, що можна визначити за перспективу подальшого наукового дослідження заявленої проблеми.

Джерела

1. Антипов В. Скажіть, скільки у вас закордонних студентів? // Дзеркало тижня. – 2001. – 3 лют.- С. 3-4.

2. Бебик В.М. Освіта в глобальному суспільстві: проблеми і перспективи // Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: Моногр. / За ред. В.М. Бебика. – К.: МАУП, 2004. – 200 с. – С. 18-26.

3. Бех В.П. Методологічний лаг сучасної теорії пізнання соціального світу та алгоритм його подолання // Методологія соціального пізнання: здобутки й проблеми. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 25 травня 2005 року. – Київ-Запоріжжя: Просвіта, 2005. – 332 с. – С. 12-15.

4. Головатий М.Ф. Освіта України: зупинитися і оглянутися // Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: Монгр. / За ред. В.М. Бебика. – К.: МАУП, 2004. – 200с. – С. 9-18.

5. Джинчарадзе Н.Г. Основні механізми та чинники формування інформаційної культури особи // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Міжвузівський збірник наукових праць. Київський університет імені Тараса Шевченка, Запорізький державний університет, Одеський державний університет імені І.І. Мечникова. – Київ – Запоріжжя – Одеса, 1998.- Випуск 3. – С. 202-210.

6. Кінах А. Стан та перспективи професійного розвитку трудового потенціалу України // Вища школа. – 2005. - № 2. – С. 5-15.

7. Ковальчук В.Ю. Менеджмент і самоорганізаційні процеси в освіті: вітчизняні реалії // «Збірник наукових праць Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії». – Запоріжжя, ЗДІА. – Випуск 19. – 2004. – 246 с. – С. 116-120.

8. Леонтєва Л.Є. Інформаційно-психологічний вплив у системі державної безпеки // Нова парадигма. – 2005. - Вип. 50.- С. 154-160.

9. Майбуров І. Фінансування вищої освіти: «національні особливості» // Вища школа. – 2005. - № 3. – С. 59 - 66.

10. Марчук Є. Стратегічна орієнтація суспільства – рух на випередження // День. – 2000. – 10 березня.

11. Полунєєв Ю. Quo Vadis, Україно? Людський дух як чинник конкурентоспроможності // Дзеркало тижня. – 2005. - № 2 (22 січня). – С.8.

Стаття надійшла 05.06.2006 р.